

A. Siryi, PhD in Psychology
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

MOTIVATION OF MILITARY AND PROFESSIONAL ACTIVITIES OF MILITARY SERVICEMEN ON CONTRACT BASIS, ITS PSYCHOLOGICAL STRUCTURE AND METHODOLOGY

The article analyses the research results on the motivation of military and professional activities of servicemen on contract basis. The paper determines their types and levels on the basis of particular diagnostic techniques.

Keywords: motivation, servicemen on contract basis.

УДК 159.9

О. Тімченко, д-р психол. наук, проф.
Д. Тітаренко, канд. психол. наук
Національний університет цивільного захисту України, Харків

ОСОБЛИВОСТІ ВКЛЮЧЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ У РЯТУВНИКІВ В СИТУАЦІЇ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ ЗАГРОЗИ

Розглядається особливість однієї з найактивніших систем, яка захищає особистість від негативних впливів надзвичайної ситуації – системи механізмів психологічного захисту. На основі досліджень описано послідовний процес функціонування механізмів психологічного захисту у рятувальників, які перебувають безпосередньо в умовах екзистенційної загрози. Ключові слова: рятувальник, механізм психологічного захисту, екзистенційна загроза.

Постановка проблеми. Під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій професійна діяльність спеціалістів пожежно-рятувальних підрозділів МНС України здійснюється, як правило, в екстремальних умовах під впливом природних, техногенних, соціально-психологічних та медико-біологічних чинників, які за певних умов можуть провокувати розвиток функціональних розладів [3, 4]. Виконання завдань в умовах надзвичайної ситуації характеризується негативним впливом на психіку людини широкого спектра несприятливих, дискомфортних і загрозливих чинників. Для мінімізації впливу стрес-чинників підвищеної інтенсивності у рятувальників спрацьовує психологічний захист, який дозволяє їм тривалий час ефективно виконувати професійні обов'язки у зоні лиха [1]. У сучасній психологічній науці відсутні прикладні дослідження специфіки функціонування механізмів психологічного захисту особистості в умовах надзвичайної ситуації та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує на сьогодні безліч робіт, присвячених психологічним станам рятувальників у різних умовах їхньої професійної діяльності, процесам емоційного вигорання та актуалізації адаптаційних резервів до праці [2, 3, 5]. Зокрема, Субботіна Л.Ю. розглядає використання механізмів психологічного захисту різними за професійною спрямованістю групами людей [6]. В її роботі також йдеться про використання механізмів психологічного захисту різними особистостями в залежності від їхніх особистісних структур та професійних особливостей.

Але, на жаль, немає жодних досліджень щодо функціонування механізмів психологічного захисту в умовах екзистенційної загрози, що на сьогодні перебуває у фокусі уваги дослідників харківської школи екстремальної психології.

Метою статті є дослідження проблеми послідовності функціонування механізмів психологічного захисту у рятувальників в ситуації екзистенційної загрози.

Викладення основного матеріалу дослідження. Аналіз роботи з персоналом МНС, який був залучений у ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, дозволяє стверджувати, що в умовах надзвичайної ситуації більшість систем та механізмів організму людини працює дещо в іншому, незвичному, більш інтенсивному, або навпаки, повільному ритмі. Не є виключенням і система функціонування механізмів психологічного захисту, яка розпочинає свою активну діяльність найпершою та продовжує працювати ще доволі довго після завершення робіт з ліквідації наслідків надзвичайної події. Все це

впливає на поведінкові реакції рятувальника, його внутрішні відчуття, професійну діяльність.

З метою збереження психічного здоров'я та професійного довголіття рятувальників представляє науковий інтерес розглянути те, як саме працює система механізмів психологічного захисту, та визначити, яку психологічну підтримку може надавати психолог МНС, щоб знизити ймовірність виникнення психічної травми у працівників МНС.

Аналіз функціонування механізмів психологічного захисту в умовах надзвичайної ситуації, яка у своїй основі представляє реальну екзистенційну загрозу, проводилось за допомогою методу включеного спостереження та бесіди з рятувальниками під час їхнього відпочинку.

Доповіді рятувальників підтверджують, що як перша (лісова пожежа), так і друга (вибухи боєприпасів на артилерійських складах) надзвичайні ситуації були пронизані екзистенційною загрозою та негативно впливали на загальний стан рятувальників.

Незважаючи на те, що ситуації екзистенційної загрози кардинально відрізнялися одна від одної як за характером перебігу, так і за характером аварійно-рятувальних робіт, що необхідно було виконувати працівникам служби МНС України, вдалося зафіксувати низку схожих реакцій та поведінку на стрес-чинники ситуації загрози життю.

Працюючи безпосередньо разом з іншими рятувальниками в зоні надзвичайної ситуації, було використано метод включеного спостереження, який дозволив не лише визначити поведінкові особливості рятувальників під час ліквідації лиха, а й дослідити основні механізми психологічного захисту, характерні для кожного з виокремлених нами етапів реагування.

Відповідно до одержаних даних у зоні ліквідації надзвичайної ситуації з'явилась можливість побудувати загальний алгоритм реагування на ситуацію екзистенційної загрози та її переживання рятувальником, зокрема й використання ним механізмів психологічного захисту. Загальний алгоритм використання механізмів психологічного захисту рятувальниками в умовах екзистенційної загрози представлено на рис. 1.

За результатами спостереження та аналізом бесід з рятувальниками можна стверджувати, що **найбільш характерною для першого етапу перебування в зоні надзвичайної ситуації є дія механізму психологічного захисту "заперечення"**. Його дія дає змогу рятувальнику не сприймати деяких фактів інформації,

що несе загрозу або неприємні відчуття. Фактично начебто відбувається блокування імпульсів від органів відчуття. При цьому рятувальник бачить та чує загрозові чинники надзвичайної ситуації, але не усвідомлює та не приймає їхньої небезпечності. Такий стан характерний для перших 10-15 хвилин після потрапляння до зони надзвичайної ситуації.

У ці хвилини у поведінці рятувальників спостерігається шаблонність дій; зазвичай, вони при цьому мають "холодний", неемоційний, дещо агресивний та жорсткий вираз обличчя. Положення на ногах доволі стійке, упор робиться на одну ногу, інша лише підтримує рівновагу. Мовлення рятувальників у цей час пришвидшене, поспішне, але нечітке, їх важко зрозуміти, необхідно прислухатися до кожної фрази.

Звикнувши до нових умов діяльності та частково оцінивши загрозу, яку несе надзвичайна ситуація, у рятувальника виникає домінуюча потреба у відчутті безпеки, афілітації, що й підштовхує його до переходу на черговий етап її переживання – **усвідомлення своїх емоцій, відчуттів, поведінкових реакцій та прийняття їх**. При цьому йде активний пошук методу або засобу задовольнити потребу, що виникла (пошук без-

пеки). У рятувальників на цьому етапі мобілізується діяльність усіх систем та органів організму, що дає змогу активно протистояти стрес-чинникам ситуації.

Наступним механізмом психологічного захисту, що починає діяти після "заперечення", є "компенсація", який дає змогу рятувальнику приборкати власні емоції, знайти і примножити найбільш необхідні відчуття. Наприклад, відчуття страху приписується іншій людині, а у своєму образі "Я" з'являється сміливість, тож усі негативні емоції, почуття та поведінкові реакції починають приписуватись іншим рятувальникам, а усе позитивне – собі.

При використанні цього механізму у поведінці рятувальників з'являється штучна демонстрація розкутості та спокою. Цим рятувальникам притаманний більш спокійний темп ходьби, але кроки при цьому є великими. Зазвичай такі рятувальники тримають руки або схрещеними на грудях, або на стегнах. Їхнє мовлення стає помітно голоснішим, та з певною, неприродною вимовою.

Характерна дія механізму психологічного захисту на цей період перебування у зоні надзвичайної ситуації проявляється і в розповідях рятувальників при бесідах з ними.

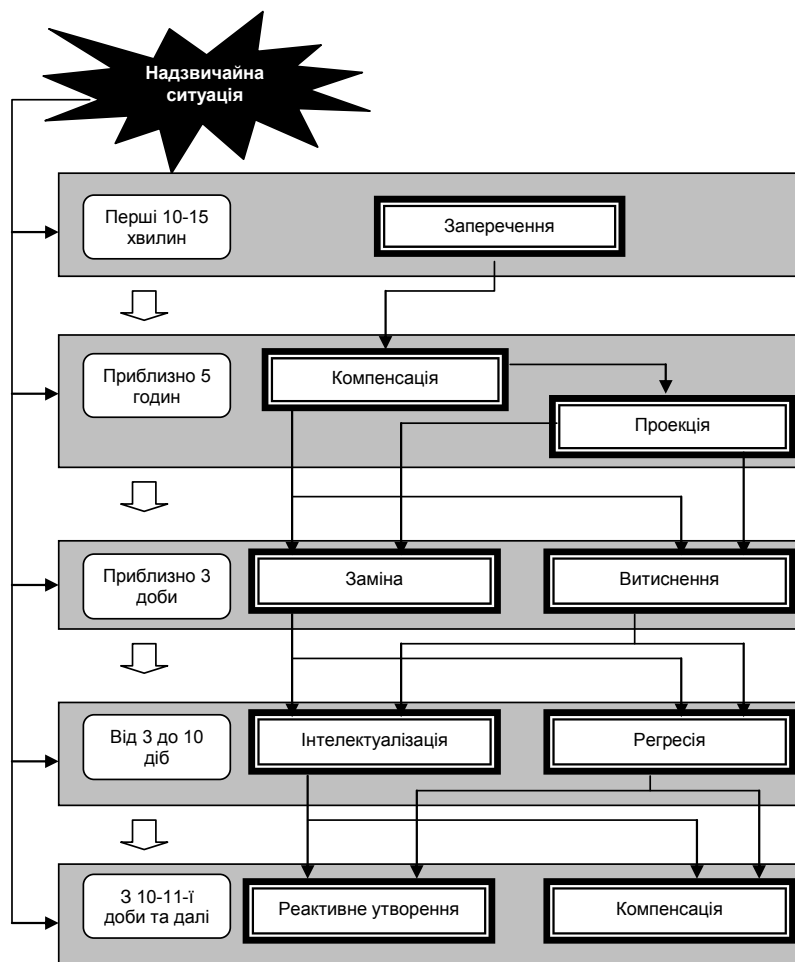

Рис. 1. Алгоритм роботи механізмів психологічного захисту у рятувальників в умовах екзистенційної загрози

Функціонування механізму психологічного захисту "компенсація" спостерігається протягом 5 годин перебування у зоні лиха. Крім того, треба констатувати той факт, що практично у більшості рятувальників, **починаючи з 4-ї години перебування у зоні надзвичайної ситуації, спостерігається включення механізму психологічного захисту "проекція"**.

До цього, у поведінці додаються закрита поза, м'язове напруження, загальна скутість. Але, при жестику-

ляції їхні рухи були доволі розмашистими та привертали увагу інших людей. Погляд цих рятувальників відрізнявся своєю жорсткістю, брови були похмуро зведені, очі зщурені. Ці рятувальники під час спілкування постійно прагнули відвернути голову вбік; при цьому їхнє підборіддя опускалося вниз. Зазвичай, у розповідях рятувальників, що використовують цей механізм психологічного захисту, зустрічалися схожі вирази:

М.М.: "...я побачив розгубленість своїх колег, тож самостійно розпочав прокладання рукавної лінії до дерев, що були охоплені полум'ям... Я зовсім не відчував страху, мені навіть сподобалася моя власна реакція, ось у В.Л. навіть руки тремтіли, так він злякався (посмішка)..."

О.Г.: "...не знаю, як так можна... невже йому було так погано, що він нічого не зробив для команди. Йому б мало бути соромно за свій вчинок, а він навіть цього не відчуває. Я, незважаючи на біль у спині, все ж таки виконував всю необхідну роботу. Боягуз він, ось хто. Я ж не злякався! Я ж робив, хоча й не в самому епіцентрі пожежі! Нехай я не гасив полум'я, але ж я допомагав населенню села провести всі необхідні профілактичні заходи..."

А.Л.: "Ні, мені зовсім не було страшно. Навпаки цікавила нестандартність усієї ситуації. Я навіть почав відчувати приплив енергії, мені треба було щось робити, а командир не пускає... Каже, немов небезпечно! Що ж я маленький? Сам не розумію, куди можна лізти, а куди ні. Теж мені – наляканий"

Протягом 5-ти годин перебування у зоні надзвичайної ситуації рятувальники відмічають для себе найбільш безпечні місця та позиції, тож домінуюча потреба у безпеці частково задовольняється, тобто рятувальники розуміють, як діяти та куди сховатися у разі наближення загрози. У цю мить у працівників МНС **виникає інша потреба – потреба у свободі, незалежності та автономії від інших людей, які перебувають у зоні лиха**. А це, у свою чергу, створює підґрунтя для переходу на наступний етап переживання самим рятувальником надзвичайної ситуації.

З метою реалізації нової потреби рятувальник починає "обманювати самого себе" та використовувати або механізм психологічного захисту "заміна", або механізм психологічного захисту "витиснення".

На цьому етапі переживання надзвичайної ситуації для рятувальників характерними є: трансформація дій в активну, але не відповідну для цієї ситуації форму, швидкість рухів – вони стають доволі різкими та "незграбними". У мовленні цих рятувальників дуже помітними стають коливання темпу – вони то дуже швидко говорять, то раптово починають говорити надто повільно.

Існує ще один із варіантів поведінки рятувальників, що є характерним для цього етапу, це: сутула спина, плечі нахилені вперед, поза часто змінюється, у сидячому положенні ноги та руки зазвичай схрещені. Рятувальники наче "втягнуті" самі у себе, голова опущена, мовлення стає тихим та без виразних інтонацій.

У доповідях рятувальників нами було виявлено факти, що підтверджують дію механізмів психологічного захисту "заміна" та "вितиснення":

І.М.: "...я майже нічого не пам'ятаю, час ніби зупинився. Мені здавалося, що пройшло декілька годин, а вже минає 2-й день нашого знаходження у штабі з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації. Ми, можна сказати, й звикли до цих періодичних вибухів, що інколи лунали..."

Р.К.: "Я був дуже роздратований, бо мені оголосили догану, але ж я нічого не зробив... невже я не маю часу, щоб поговорити з дружиною, сказати, що я живий та здоровий, вона ж хвилюється. В мене маленька хвора донька вдома залишилася і мене турбував її стан"

А.П.: "... я майже нічого не пам'ятаю, лише деякі факти... ми, то намагалися загасити полум'я, то знов відступали..., а потім необхідно було швидко змінити рух спрямованості і лише, коли полум'я пройшло далі, ми зрозуміли, що згоріли деякі наші інструменти...дивно, але я, зазвичай, досить уваж-

ний та відповідальний, а тут навіть сам не розумію, що сталося"

Під впливом механізмів психологічного захисту "заміна" та "витиснення" рятувальники перебувають приблизно до 3 діб, що дає їм змогу відпочити від постійних контактів один з одним, з постраждалими та іншими групами людей, які знаходяться у зоні надзвичайної ситуації. Цей період для особистості рятувальника є дуже важливим, адже він дає змогу емоційно відсторонитися від обставин екзистенційної загрози. Можна сказати, що такі дії, на підсвідомому рівні, є профілактикою емоційного вигорання, яке може статися, якщо рятувальник не буде "поєднувати" активну емоційну залученість із байдужістю.

Рятувальник, задовольнивши потребу в автономії та самостійності, починає відчувати необхідність у власному відтворенні інформації. У цей період працівники МНС України жваво розповідають про стан надзвичайної ситуації, що існує на цей момент розмови, висувають свої версії причин та наслідків лиха. Вони починають відчувати себе "господарями ситуації", їм лестить, імпонує те, що до них звертаються та просять про допомогу. На цьому етапі **найбільш активно діють механізми психологічного захисту "інтелектуалізація" та "регресія"**. Незважаючи на такі різні за характером механізми, саме вони дають змогу реалізувати актуальну на даний момент потребу.

На цьому етапі переживання надзвичайної ситуації для дій рятувальників притаманними є монотонність та однотипність у рухах, їм подобається вистукувати пальцями, ногою якийсь конкретний ритм. Вони часто торкаються частин обличчя (потирають очі, ніс, вуха), одяжі, аксесуарів (постійно знімають та одягають окуляри). Їхне мовлення є повільним, місцями навіть дуже повільним, темп незмінний, але з чіткою та вірною вимовою. Рятувальники не відчувають жодного дискомфорту, як емоційного, так і фізичного (дію цих механізмів психологічного захисту зафіксовано у рятувальників із 3-ї по 10-у добу перебування в ситуації екзистенційної загрози). Наведено декілька висловлювань із бесід з рятувальниками:

М.І.: "... нехай ми не змогли загасити полум'я, нехай ми відступили, але ж ми змогли обмежити його наступ, ми перестраховали себе, зробивши декілька перепон... ми ж не дали вогню захопити село"

І.П.: "Я вважаю, що працівники складу самі винуваті в катастрофі, але ж усім до моєї думки байдуже. Там точно все не чисто, не могли складські приміщення загорітися зайнятися? від недопалку, це просто неможливо... це, напевно, було сплановано та спеціально підготовлено; тільки надавши всьому цьому багато "шуму", можливо було замісти сліди скоєного... Я все зрозумів ще з початку, але хто буде мене слухати..."

О.Г.: "...ми з хлопцями, аби розрядити хоч як обстановку, так сказати, збору "врожаю" згорілих боеприпасів почали штовхати уламки немов футбольний м'яч... страху вже не було, адже вони вже не робочі, навпаки ми сміялись та жартували"

Після задоволення цієї потреби, виникає нова домінуюча потреба – потреба у прийнятті самого себе таким, яким є. Для реалізації цієї потреби включаються механізми психологічного захисту "реактивне утворення" та "компенсація". Дія цих механізмів спрямована на загартовування у рятувальників більш позитивних якостей, що, на їхню думку, є більш прийнятними у суспільстві та колективі. Тож, **відчувши себе сильним, сміливим, розумним, рятувальник починає відчувати потребу бути потрібним у команді**.

Для рятувальників, на цьому етапі, характерними є стримані рухи, які спрямовані на підтримку збереження власної "інтимної особистісної зони", стереотипна по-

смішка, покусування губ тощо. Така поведінка з'являється на 10-11 добу перебування у зоні надзвичайної ситуації та спостерігається до кінця проведення аварійно-рятувальних робіт.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших досліджень. Отже, визначено чіткий алгоритм включення кожного з механізмів психологічного захисту у рятувальників, що перебувають в умовах екзистенційної загрози. За допомогою цього алгоритму можна визначити, які з механізмів є "робочими", найбільш застосовними, актуальними на кожному з етапів переживання надзвичайної ситуації. Це також дає нам змогу у подальшому розробити дієві рекомендації з надання необхідної психологічної підтримки та допомоги щодо включення у роботу необхідного для конкретного етапу механізму психологічного захисту і змен-

шення нервового напруження, наявного при переживанні екзистенційної загрози.

Список використаних джерел

1. Аболин Л.М. Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека. / Аболин Л.М. – Казань: КГУ, 1987. – 261 с.
2. Арестова О.Н. Индивидуальные особенности функционирования защитных механизмов. / О.Н. Арестова, Н.В. Калинина // Вести Московского ун-та. – 2000. – № 1. – С. 20–29.
3. Дьяченко М.И. Адаптация к экстремальной ситуации / М.И. Дьяченко // Материалы IV Всесоюзного съезда общества психологов. – Тбилиси: Мецниереба, 1971. – С. 85–85.
4. Грановская Р.М. Психологическая защита / Рада Михайловна Грановская. – СПб.: Речь, 2007. – 476 с.
5. Котик М.А. Психология защищенности человека от опасности в профессиональной деятельности: автореф. Дис... докт. психол. наук / М.А. Котик. – Л.: ЛГУ, 1985. – 19 с.
6. Субботина Л.Ю. Структурно-функциональная организация психологической защиты личности: Дис... докт. психол. наук: 19.00.03/ Лариса Юрьевна Субботина. – Москва.: РГБ, 2007. – 283 с.

Надійшла до редколегії 01.06.15

А. Тимченко, д-р психол. наук, проф.

Д. Титаренко, канд. психол. наук

Национальный университет гражданской защиты Украины, Харьков

ОСОБЕННОСТИ ВКЛЮЧЕНИЯ МЕХАНИЗМОВ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЗАЩИТЫ У СПАСАТЕЛЕЙ В СИТУАЦИИ ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОЙ УГРОЗЫ

Рассматривается особенность одной из самых активных систем, которая защищает личность от негативных влияний чрезвычайной ситуации – системы механизмов психологической защиты. На основе исследований описан последовательный процесс функционирования механизмов психологической защиты у спасателей, которые находятся непосредственно в условиях угрозы экзистенции.

Ключевые слова: спасатель, механизм психологической защиты, угроза экзистенции.

O. Timchenko, Doctor of Sciences in Psychology, Professor

D. Titarenko, PhD in Psychology

National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv

THE PECULIARITIES OF THE ACTIVATION OF PSYCHOLOGICAL DEFENSE MECHANISMS OF RESCUERS IN SITUATIONS POSING THREAT TO EXISTENCE

The article deals with the peculiarities of one of the most active systems which protects the person from the negative impact of an emergency situation – the system of mechanisms of psychological defense. The paper outlines the consistent process of functioning of the mechanism of psychological defense of rescuers who find themselves directly involved in situations posing threat to existence.

Keywords: rescuer, psychological protection mechanism, threat to existence.